

Oláh-Gál Róbert¹

A Bolyaiak és a „fejérnépek”

Nagyon kedves színeztette a Bolyaiak életének a női nemhez való viszonyulásuk. Bolyai Farkas kétszer is megnősült, de ellenezte a fiai nőülését, és féltette is fiait a nőktől: *„Ha a férfi megnősül, akkor levágott szárnyú sas”* – vallotta. Ezt az elvet ma is sok nagy matematikus vallja. A Bolyaiak után a két legnagyobb magyar matematikus, Riesz Frigyes és Fejér Lipót megrögzött agglégények maradtak. Sőt Rieszről fel is jegyezték, hogy nagyon megharagudott Radó Tibor tanársegédjére, mikor az megnősült.

Számomra mégis kedves az a történet, melyet feljegyeztek Bolyai Jánosról, jelesül, az apja szemére vetette, hogy tőle tiltotta a nőket, de ő kétszer megnősült. Van is néhány megjegyzése Bolyai Jánosnak apjáról, mely szerint Farkas nagyon szerette a „mézét”, és második felesége, aki 22 évvel volt fiatalabb Farkasnál, fenevadnak nevezte a férjét. Mindenesre érdemes elolvasni Bolyai Farkas fiának írt intelmet, melyet 1823 szeptemberében írtatott, és amely intelmeket maga sem tartott be, mert a nők és a szerelem elleni intelmei megírása után egy évvel, ő maga, másodszor is megnősült:

„Én téged a’ Duellumtól féltetek leginkább ‘s a’ fejérnépektől: a’ katona között sok okosság kell az alkalmatosság messziről való elkerülésére, benne való mérséklésre, ‘s kisebb sértések eltűrésére a ‘nagyobbak kikerülésére lehet okosan méltóság megtartásával csendesen szeliden tűrni...”

„Sokkal veszedelmesebb még a’ fejérnépek szinte ellen-állhatatlan bűbája; mert az az okosságot maszlagozza meg előbb, az eszet veszi el, elaltat, és aztán ami tetszik azt csinál – felemel magasan, a tejutakon sétáltat angyali társaságban, legelőbb úgy tetszik, hogy akkor nyílt az ég fel, és most láttad meg a virtust az ő igaz szépségében, és most érzesz mindent ami szép és nemes szebben mint valaha – hidd el, hogy mind csalás, csak azért emelt fel, hogy mélyebben levessen azaz az a vége, mert néha a másik is éppen úgy nem tudva vész-el, és csak akkor veszi észre magát, mikor a pokolba ébred fel.

Kétféle a szerelem; az egyik megjárja előbb a mennyet, a másik fel se hág a földről; amaz is csak oda esik tüzes orbitálja posványba végződik. A csupa testi szerelem (kivált, most amikor Páris közepitől a havasak tetejéig elterjedt a Franz pestise és pusztítja a földet) micsoda és mennyi és milyen nyomorékokat csinál, nem is képzelheted – aki abba a hadba megyen, igen sok közül jó egy épen ki – látogasd meg a Franzosok ispotályát – el ne mulasd –. A másik szerelem mennyei formában kezdődik, a legszebb érzés, angyali harmónián kezdődik, s talán sok ezrek közt egy, ahol a legkedvetlenebb diszharmónián nem végződik, és a legedesebb érzések olyan fájdalomokon nem végződnek, melyek az Isten képit széjjel tépik. Semmi sincs, ami inkább örökkévalóságot ígérjen, és semmi sincs változóbb, rövidebb idejű, és ami szinte ok nélkül, mint egy madár csak elrepüljön egy más ágra – a csupa kellemekek változása vagy csak a megszokása, s más kellemekek ujjsága felrepíti az egész örökkévalóságot.”

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja által támogatott tevékenység keretében.

Bolyai Farkas fiának 1823 szeptemberében írott levelében négy oldalon keresztül győzködi az akkor 21 éves, frissen végzett mérnök-alhadnagy fiát, hogy kerülje a nőket, és nehogy szerelembe essen. Az is figyelemre méltó, ahogyan a betegségtől óvja, a francia pestis, francia betegség (Franciaországból terjedt el, innen a népies elnevezés), azaz a szifilisz akkor a legveszélyesebb kór volt, amely nemi úton terjedt. A szerelem – forró nyavalya, írja Bolyai Farkas.

„Bár 24 esztendőös korodig maradnál meg épségben, míg a test kiformalódik: addig úgy is elég szebb, magasabb passió van egy magát el nem vesztegető ifjúba, mely a föld sárja közül felemeljen – Newton ilyen szép passió, s felséges munkásság tartotta meg, róla azt vallják közönségesen, hogy szüzességét a koporsóba vitte – Aztán mikor a kor hanyatlik, és a sok ellenséges szélvészek a tüzet ellobogtatták vagy ki futták, bajosabb egy szebb tüzzel oltani ki amazt, ifjan egy szép léleknek könnyű.

A kísértetet messziről kerülni kell, és belőle ki kell futni. Luther azt mondotta Contemptus frangit diabolum²; ez is igaz bizonyos tekintetbe – de ebbe a matériába soha se higgyen magának senki – mértékletesség ételbe, italba, és nem csak lelki nemes, munkásság kell, testi strapácia is, hogy a test igen érzékeny ne legyen. Hova tovább mind könnyebben győzz, csak azt ne hidd el soha, hogy már győztél – az egész életen keresztül szinte lehetetlen legyőzni a természetet, az asszonyt Malum necessariumnak³ nevezték – de nem az ifjúság virágjába; gazdag akkor a lélek szebb neme-sebb és állandóbb örömmel, melyeket ama rövid csalárdokkal felcserélni, nagy veszteség volna –, hogy az égre lobogó lángok a földre térjenek, és hamoakká hulljanak – a későbbi időkre egy szerencsétlenül folyt életbe ki...” [megszakad]

Bolyai Farkas 1824. december 31-én újra megnősült, második felesége somorjai Nagy Teréz (1797–1833), akivel kilenc esztendőöt éltek együtt. Tudományos alkotói szempontból ez a periódus volt Bolyai Farkas legtermékenyebb korszaka, bármennyire is hadakozott a házasság ellen. Akárcsak Einstein évtizede, 1905–1915, aki, amíg házasságban élt az Osztrák–Magyar Monarchiában született, szerb származású Milevával (Mileva Marić), három, a XX. század fizikájára meghatározó elméletet alkotott. Miután elvált feleségétől, sohasem jött már vissza Einstein alkotói, tudományos termékenysége.

De térjünk vissza a Bolyaiakra: 1836. november 4-én, Budáról, Döbrentei Gábor ezt írja Bolyai Farkasnak: *„Házasság már több nagy elmét lebéklyőzött, elhervasztotta dicső repteiket. Méze, nagy embernek többnyire méreg.”*

Tény, hogy Bolyai János szinte szó szerint megfogadta az atyai tanácsot, jóval elmúlt 24 éves, mikor arra a bizonyos lépésre rászánta magát (Bolyai János szavai szerint). De a Bolyai-kutatók abban egyetértenek, hogy 1830 tavaszán, talán Aradon lett először szerelmes, és élete folyamán egyetlen egyszere, Fanni Henny von Schönbruckba.

Bolyai Jánosnak nem volt része sem a viszonzott szerelemben, sem egy megértő, segítő házastársban. Öregkorában félig-meddig ő is magáévá tette atyja tanácsát, hogy tudós embernek nem való a házasság! Nagyon szemléletes gondolata, hogy a matematikai gondolkodást megszakítani épp olyan kellemetlen, mint a szexuális aktus! Szó szerint ezt írja öccsének 1858. augusztus 8-án: *„Ugyanis hosszas elme és testi tehetetlenségem után végre belé kezdvén kapni újból a mathematisi speculatióba, a dolog úgy elragadott és oly rengeteg gazdag ara-*

2 Az alávaló ellen folytatott harc, akár nyertes vagy, akár vesztes, mindég foltot ejt jellemedre; mert maga az, hogy érintkezésbe kellett jönnöd vele, ártalmadra van. Jelesül mondja Luther: contemptus frangit diabolum, observatio in fiat (talán magyarul szó szerint: megvetést eredményez az ördöggel való harc).

3 Szükséges rossz.

tást tettem ez isteni mezőn, hogy félbeszakítani nem volt könnyőbb föladat, mint a sexualis actust közepette phlegmatice félbe szakasztani, vagy a Niagara hatalmas, kolossalis vízómlását megállítani s számtalan más efféle példa.”

Bolyai János a következő eszmefuttatást is papírra vetette:

„A 85 évesen megholt Newtonról állítják, hogy szűzen holt meg, s hogy közel halála felé röpke mosollyal azt mondá: »csak ugyan mégis (igen) sajnálom, hogy egy pillanatnyi időm sem vala: a nőnemet megismerni«

E valóban még sokkal nagyobb ritkaság: mint a Newton óriási talentoma. Hanem azt kell hinned, hogy az oly ember nem annyira meggyőzi magát: mint inkább nem is tusakodik igen sokat azon másnál leghatalmasabb ellenséggel; a másfelé lett elragadtatása (mint Newtonnál, ki korán ifjan már a csillagok közé merült gondolatjában) részént elfogyasztván, -apasztván, földolgoztván az elme-remekeire is éppen szükséges nemi nedvet, részént nemes jóféle irányja, hajlama el is feledtetvén vele a pillanatig édes, de a legtöbbszörre a síríg azután keserű, mérges gyönyörre még csak gondolni is – részemről erősen vigyáztván, minden nemű bujasenyőtől (franctól), mitől ma kevés Venus hőse marad ment, istennek hála ugyan tisztán maradtam, s még eddig áltljában tiszta vérnek örvendhetek, de egyébként meg kell vallanom, hogy én is adom sokként az árát, különösen annak következtében {főleg hoemorrhoidis, gyomorgyengeség, könnyen hűlés, gyakori inláz, főfájás s szem- s hallásgyengülés s a fatális gyengítő mag(v)kiömlések (pollutiók) által} annak, hogy én sem éltem, folytattam koránt is oly szent életet, milyet kellett volna.”⁴

Tehát nagyobb dolog 85 évesen szűzen meghalni, mint nagy matematikai elméletet alkotni, nem akármilyen kijelentése ez Bolyai Jánosnak. Nagyra értékelte az önmegtartoztatást és a testi-lelki önfegyelmet! Férfiasan beismerte, hogy ő maga ezt nem mindig tudta megtenni, de törekedett rá. Sokkal inkább volt az elveivel és a megélt cselekedeteivel összhangban, mint az apja, aki vizet prédikált, de méz-bort iszogatott!

Bolyai Farkas kisebbik fiát, Gergelyt is féltette a nőktől. Gergely 1826. május 13-án született, mikor Farkas 51 éves volt. Második feleségét, somorjai Nagy Teréziát 9 évi házasság után elvesztette, mikor Gergely csak hétéves volt. Így Gergely öreg apja mellett nőtt fel, talán ez is magyarázza, hogy Gergely a nőkben korán elvesztett édesanyját is kereste. Húszévesen kiköltözött Bolyába, a Bolyai család ősi fészkebe, ott megismerkedett a közel tíz évvel idősebb másod-unokanővérevel, Berecki Károlinával, és egymásba szerettek. Apja nagyon megharagudott ezért az unokahúgára, hogy kicsi fiát elcsábította. De már jövődő menyét nem lehetett úgy rendreutasítani, mint János feleségét, Orbán Rozáliát. Bolyai Farkas Berecki Károlinában emberére akadt, hiszen, ahogy az alábbi – irodalmi csemegének beillő – levél bizonyítja, az öregurat nagyon lekapta. Élvezetes olvasmány Berecki Károlina jóvendőbeli apósához, Bolyai Farkashoz írt levele:

Bolya⁵, december 4-én, 1847.

Kedves Bátyám!

Nem az ellenem kelt rágalmazó hírek elleni önvédelem sugallója ez igénytelen soroknak, mert azokat, mint indítójokat egyaránt megvetem – de öntudatom minden ily alaptalan alacsony rágalmazak ellen számomra nyugtat biztosít, hanem csak rövid szavakban akarom tudatni Bátyámmal, mennyire kényes egy nő becsületét kétségbe hozni a világ előtt. Csak azt szeretném megemlíteni – ha az idő, amint látszik oktatást még nem adott: mi könnyű egy férfinak – különösen egy álvilág

4 Benkő Samu: 2003 *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai*. p. 111.

5 A mai helységnevek helyesírási szabálya szerint Bolya falut hosszú ó-val írjuk. De a Bolyaiak és a korabeli okiratok 700 évig rövid o-val írták a falu nevét is!

előtt becsületbeni megőszült tekintélyes férfiúnak – csak egy vétségből félre ejtett, következőleg a nő becsülete rovására magyarázható szócskával is egy nő egész életét megmérgezni; hát ha még elszántan törünk egy védtelen nő erkölcsi életére?

Ha életcélul tüzzük ki eltemetni akarni a világ előtt egy lelket, melynek feltámasztása – ha egyszer sírját megássuk többé nincs hatalmunkban – nem oly erkölcsiség ellen elkövetett bűn, amit megbocsátani tán a Mindenhatónak sincs hatalmába?

Három éve mióta én és Gergely határtalan szenvedéllyel ragaszkodunk egymáshoz, – két évig igyekeztem e szenvedélyt gátolva szerelmemet a rokon érzet palástya alá takarni és viszonyunknak a legszentebb baráti szint kölcsönözni; mert láttam a gátat mely óriás erővel feszíti vállát a rohanó ár ellen, – tudtam életkorunk közti különbségét tudtam, hogy az ember lélekből és testből alkotott lény, és valamint a léleknek, úgy a testnek is megvannak a maga igényei, – láttam, hogy amit most imád bennem hatását eltévesztheti, – láttam, hogy még nem képes fölfogni, érteni, tudni egy nő lelkületét, – s tudtam, hogy neki magasabb igényei lehetnek, melynek megfelelőleg én őt nem boldogíthatom, – láttam parányiságotot mely legalább a világ ítélete szerént – az óriási nagyság porszemként veszett el, s jónak láttam megvallani indulatom dacára, fékezni akarni a sokak szeméi előtt – vesztinek rohanó szenvedélygátot nem ósmerő árját. Határtalan szerelmi esküi, 's megvallom a keblemben oly hosszú idők során elfojtott rokon érzellemmé palástolt szerelem lángja elszaggatták végre a fékét, mely a szenvedélyt korlátozó, 's a fékezhetetlen szenvedélyek női gyöngéd érénytjeljes szerelem tára föl, minden olyas óvó fedhetetlen karját, s két eddig szenvedő lény érzelmei össze olvadtak.

Imé föltáram vétkem egész undokságát, fel a' csábító kísérleteket, melyeket a világ nagyreményű fia ellen elkövettem, – bémutatám a hálót, mellyel egy reménydús ifjú fiatal életét, koros életem veszélyes napjaiba béfotam, megfojtani törekedve a lángot, mely az eget vala ostromlandó, – megölni kívánva a csecsemő óriást, hogy nagygyá fejlődve kicsinységgem kitűnő ne legyen.

Tapogassa meg Bátyám öreg, – s nem soká dobogni meg szűnő – kebelét. S oly igaz lelkiösmerettel milyen igazán én e sorokat írák, vallja meg: ha kettőnk közül valamelyikünk csábító volt, melyik volt az? És ha szavaimnak hitelt adni nem akar, kérgye meg önfját, és ha lelke van, oly tiszta milyent én véltem honosnak fiatal keblében, – megvallhattya szerelmünk egész történetét, meg azt, hogy mint követelő léptem-é fel előtte valaha; és miután mindezekről megbizonyosult, azt kérdem, egy meg sértett nő egész büszkesége, és tisztasága öntudatával: fel tuga-é fogni a bűnt mit ellenem elkövetett? Tudja-e Bátyám mit tesz egy nőről kimondani a csábító nevet? Azt széles határok közt elterjedt világba mindeniütt kiürtölni, és egy szegény védtelent kinek minden ereje, vagyona büszkesége s Istensége becsületében határozódik, attól minden áron megfosztani akarni, – jelleme lehet-é egy ósz férfiúnak, kit az emberek nagyobb része imádattal bámul? És én bármennyire menyek, vagy hozzám tartozóim bárhonnan térjenek vissza, mindég azon szép hír csiklándoztatya füleimet, hogy a Bátyám fájdalommal panasolta, miként én fíját – a nagy reményekkel szembenézőt – elcsábítottam, – a haladás fény-pályájáról szíreként csaltam a vészörvénybe, – s inkább szeretné eltemetve látni mint karjaim közt haldokolni tudni. Én ugyan e szép hírek valóságáról meggyőződve sok ideig nem voltam, – s igazán a Bátyám elleni alacsony rágalmoknak gyalázatos koholmányoknak tartottam, de miután oly embertől hallottam, kik azt épen a Bátyám szájától örökölték, azt kérdeztem önmagamtól: vajon mind ezt mivel tudám megérdemelni? És valósággal visszapillantottam, amennyire csak emlék tehetségem engedte, lefolyt életem – hála Isten sokra terjedő éveire, – de még egyetlen egy percre sem találtam, amelyért ön vád, vagy méltó szégyen érhetett volna, – bátran szembe merek múltommal tekinteni, szégyen éltem egy percéért sem pirittya orcomat, ha csak a világ, s Bátyám ítélete szerént, koromot nem szégyenlem, – de én megvallom inkább szeretem a koros becsületet, mint a fiatal bűnt.

Végzem levelem, azon alázatos kérelemmel, hogy szennytelen becsületem, mocskolásától megszűnni méltóztassék, – hiszen én azt gondolom, s hitem is biztosít, hogy arra semmi okot nem adtam – alázatos tisztelettel lévén

Kedves Bátyám tisztelő hűga

Berecki Károlina

Bolyai Gergely és torboszlói Berecki Károlina a forradalom után, 1849 őszén összeházasodtak, 1851-ben született egy Farkas nevű fiuk, akit csecsemőkorban, ugyancsak 1851-ben egy Berta nevű lányuk, akit két évesen elvesztettek, majd 1855-ben született egy Gáspár nevű fiuk. Gáspár feleségül vette kadiczfalvi Török Irmát, és Székelyudvarhelyre költöztek, nem született gyermekük, így aztán örökbe fogadták Gábos Jánost. A ma Székelyudvarhelyen élő Bolyai nevű családok a Bolyai Gábos János leszármazottjai.

IRODALOM

Ács Tibor: 2004 *Bolyai János új arca – a hadi mérnök*. Bp., Akadémiai Kiadó – Magyar Tudománytörténeti Intézet. 631 p., [4] t. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 30.) p. 148.

Benkó Samu: 2003 *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai*. Ambrus Hedvig Mária, Deé Nagy Anikó és Vakarcz Szilárd közreműködésével szerkesztette és bevezetéssel ellátta Benkó Samu. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. p. 111.

Benkó Samu: 2002 *Bolyai-levelek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002. (első kiadás: 1975)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Bolyai-gyűjtemény K 22/91., K 23/20.